

7.

Ταυτότητες φύλου και προσδοκίες για τις σχέσεις των φύλων στο οικογενειακό πλαίσιο¹

Β. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΚΟΥΪΜΤΖΗ & Δ. ΣΑΚΚΑ

Εισαγωγή

Η ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ 20ΕΤΙΑ ΑΣΧΟΛΕΙΤΑΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ ΜΕ τον τρόπο με τον οποίο τα νεαρά άτομα διαμορφώνουν αντιλήψεις και δομούν εικόνες της μελλοντικής τους οικογένειας στους σχεδιασμούς και τις επιλογές τους για την ενήλικη ζωή. Το ενδιαφέρον αυτό εντοπίζεται κατεξοχήν σε δύο τομείς θεωρίας και έρευνας που είναι ιδιαίτερα επηρεασμένοι από τη φεμινιστική οπτική.

Ο ένας τομέας ασχολείται με το θέμα στο πλαίσιο της διερεύνησης των διαδικασιών μετάβασης από την εφηβεία στην ενηλικίωση, από το σχολείο στην αγορά εργασίας. Από πολύ νωρίς, η βιβλιογραφία συνδέει τη μετάβαση στην αγορά εργασίας με την οικογένεια και την οικιακή εργασία, υποστηρίζοντας ότι υπάρχει έντονη αλληλοσυσχέτιση ανάμεσα στις επαγγελματικές επιλογές των νεαρών ατόμων και τις αντιλήψεις τους για την οικογενειακή ζωή (Gaskel, 1983). Σύμφωνα με τους συγκεκριμένους ερευνητικούς προβληματισμούς, τα δύο φύλα συνδέονται με διαφορετικό τρόπο με την αγορά εργασίας, εξαιτίας των διαφορετικών προσανατολισμών που οι κοινωνικές δομές ορίζουν για τους άνδρες και τις γυναίκες (Holland, 1993). Έχει, λοιπόν, επανειλημμένα τονισθεί στη

1. Αναδημοσίευση από το βιβλίο των Μ. ΚΑΪΛΑ, Β. ΓΟΥ & Ε. ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΥ (Επιμ.) (2004), *Ελληνο-τουρκικές προσεγγίσεις: αποκαλύπτοντας τον κοινωνικο-οικονομικό ρόλο της γυναίκας*. Αθήνα: Ατραπός.

βιβλιογραφία ότι η σχέση των γυναικών με την εργασία προσδιορίζεται από τη σχέση που τις συνδέει με την οικογένεια, και ότι αυτή η αλληλεπίδραση διαμορφώνει σε έντονο βαθμό τις διαδικασίες μετάβασής τους στην επαγγελματική ζωή (Chisholm, 1990· Chisholm & Holland, 1987· Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, 1993).

Όσον αφορά τον δεύτερο τομέα, το ενδιαφέρον σχετίζεται με τη διαπίστωση ότι ο τρόπος με τον οποίο σχεδιάζουν οι έφηβοι τη μελλοντική τους οικογένεια έχει σημασία για την κατανόηση της διαμόρφωσης των ταυτοτήτων φύλου στην εφηβεία. Η φεμινιστική έρευνα έχει αποδείξει ότι η ιστορική διάσταση ανάμεσα στην ιδιωτική και τη δημόσια σφαίρα αποτελεί θέμα ειδικής σημασίας για την ανάπτυξη της ανδρικής και γυναικείας ταυτότητας, καθώς, σε συνδυασμό με τον κατά φύλα καταμερισμό της εργασίας, έχει ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση διαφορετικών κοινωνικών ρόλων και γονεϊκών ταυτοτήτων για τους άνδρες και τις γυναίκες. Είναι γνωστό, λοιπόν, ότι η εμπλοκή στην οικογένεια και η ανταπόκριση στις απαιτήσεις της εμπεριέχει αξίες και συμπεριφορές που συνδέονται διαφορετικά με τα δύο φύλα (Connel, 1995). Έτσι, η ενσωμάτωση, για παράδειγμα, του ρόλου του άνδρα-κουβαλητή ως απαραίτητου στοιχείου της ανδρικής ταυτότητας από τη μια και η σύνδεση των αξιών της φροντίδας και της ενασχόλησης με τα παιδιά με τη γυναικεία ταυτότητα από την άλλη αποτελούν τη διαχρονική επαλήθευση της λογικής αυτής (Ehrensaft, 1984· Kenway, 1995· Connel, 1995). Ο σχετικός προβληματισμός οδηγεί όλο και περισσότερο στο συμπέρασμα ότι η αυξανόμενη συμμετοχή των γυναικών στη μισθωτή εργασία είχε ως αποτέλεσμα όχι τόσο την αλλαγή της κοινωνικής τους θέσης στη δημόσια σφαίρα, όσο την αλλαγή των αξιών και των αντιλήψεων για τη θέση και το ρόλο τους στην οικογένεια. Επιπλέον, φαίνεται ότι διατάραξε τις παραδοσιακές σχέσεις των ανδρών με τη σφαίρα της παραγωγής και δημιούργησε την ανάγκη αναθεώρησης και της θέσης και του ρόλου αυτών των τελευταίων στη σφαίρα της αναπαραγωγής (Ehrensaft, 1984· Pleck, 1987· Lamb, 1987). Σήμερα γίνεται όλο και περισσότερο σαφές ότι, εξαιτίας αυτών των κοινωνικών μεταβολών, ασκούνται πιέσεις με στόχο την αναδιαμόρφωση των παραδοσιακών στοιχείων της ανδρικής ταυτότητας που αφορούν τη σχέση των ανδρών με την οικογένεια, στο πλαίσιο των αλλαγών που έχουν γίνει αποδεκτές για τη γυναικεία ταυτότητα αντίστοιχα.

Σύμφωνα με ερευνητικά ευρήματα των τελευταίων δεκαετιών, υπάρχει μια έντονη απαίτηση για μεγαλύτερη συμμετοχή των ανδρών στη δομή και τις δραστηριότητες της οικογένειας και στις σχέσεις τους με τα παι-

διά τους (LaRossa, 1988· Segel, 1994· Palm, 1993· LeeBlair & Hardesty, 1994· Katz, 1995). Και ενώ γίνεται όλο και πιο εμφανές ότι οι γυναικείες ταυτότητες έχουν διευρυνθεί στο πλαίσιο των μεταβαλλόμενων ρόλων των γυναικών και εμπλουτίζονται με νέες αξίες που ως τώρα θεωρούνταν ανδρικές (όπως ο ανταγωνισμός στη δημόσια σφαίρα, η επαγγελματική επιτυχία, η οικονομική ανεξαρτησία κ.λπ.), η έρευνα δείχνει μειωμένη συναίνεση των ανδρών για αντίστοιχη διεύρυνση των ανδρικών τους ταυτοτήτων (Ehrensaft, 1984· LeeBlair & Hardesty, 1994· Δεληγιάννη-Κουϊμτζή & Σακκά, 1998· Sakka et al., 1999· Δεληγιάννη-Κουϊμτζή κ.ά., 2000· Sakka & Dikaίου, 2001).

Ποιες αξίες και αντιλήψεις διαμορφώνουν, λοιπόν, οι έφηβοι για την οικογένεια και τον δικό τους ρόλο μέσα σ' αυτήν, στο πλαίσιο του σχεδιασμού της ενήλικης ζωής τους και της ανάπτυξης της ταυτότητας του φύλου τους; Η σύγχρονη ελληνική και διεθνής βιβλιογραφία προσφέρει ενδιαφέροντα ερευνητικά ευρήματα γύρω από το θέμα αυτό. Σε μια από τις πρώτες έρευνες η Gaskell (1983) μελέτησε την αναπαραγωγή της οικογενειακής ζωής ως αποτέλεσμα: (α) της αναπαραγωγής των κοινωνικών δομών της πατριαρχίας και του καπιταλισμού μέσα από τη διατήρηση των σχέσεων των φύλων στην οικογένεια και (β) της αναπαραγωγής αντιλήψεων, στάσεων και συμπεριφορών μέσα από τη διαδικασία κοινωνικοποίησης. Στην έρευνά της επιχείρησε να διαπιστώσει τους τρόπους με τους οποίους οι παραπάνω μηχανισμοί καθοδηγούν τα νεαρά άτομα να προχωρήσουν σε προσωπικές επιλογές για την επαγγελματική και την οικογενειακή τους ζωή, ενσωματώνοντας, μέσα από διαδικασίες υποταγής και αντίστασης, τις κυρίαρχες ιδεολογίες για τις σχέσεις των φύλων. Σύμφωνα με τα ευρήματά της, οι έφηβοι που πήραν μέρος στην έρευνα διαμόρφωναν μια εικόνα της μελλοντικής, ενήλικης ζωής τους στην οικογένεια που περιείχε τις κυρίαρχες ιδεολογίες τις οποίες αναγνώριζαν κατά την εποχή της εφηβείας τους. Έτσι, σχεδίαζαν τη μελλοντική τους οικογένεια με βάση τους τυπικούς κατά φύλα καταμερισμούς τόσο της μισθωτής, όσο και της οικιακής εργασίας, αποδεικνύοντας ότι η συμμετοχή των γυναικών στη δημόσια σφαίρα και τη μισθωτή εργασία δεν οδηγεί σε μετασχηματισμό των σχέσεων των φύλων στην ιδιωτική σφαίρα και την οικογένεια.

Παρόλα αυτά, μια σειρά από πρόσφατες έρευνες σε διεθνές επίπεδο μας δίνει ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τον διαφορετικό τρόπο με τον οποίο οι νεαρές κοπέλες της δεκαετίας του 1990 διαμορφώνουν τις ταυτότητες του φύλου τους και εμπλέκουν την οικογένεια στα

σχέδια για την ενήλικη ζωή τους. Φαίνεται, λοιπόν, ότι, ακόμη κι αν βλέπουν το επάγγελμα ως δευτερεύουσα υπευθυνότητα σε σχέση με τις ευθύνες της οικογένειας, οι σύγχρονες έφηβες θεωρούν αυτονόητο ότι θα κάνουν οικογένεια μόνο αφού επιτύχουν οικονομική ανεξαρτησία (Sharpe, 1994), θεωρούν όλο και λιγότερο πιθανό ότι θα σταματήσουν να εργάζονται για να μεγαλώσουν τα παιδιά τους (Sharpe, 1994· McLaren, 1996· McLaren & Vanterbijn, 1998)· αμφισβητούν όλο και περισσότερο την ανάγκη του διπλού ρόλου για τις γυναίκες και δεν είναι διατεθειμένες να επωμισθούν όλα τα βάρη της οικογενειακής φροντίδας (Weis, 1990), ενώ δελεάζονται όλο και πιο συχνά από εναλλακτικές μορφές οργάνωσης της οικογένειας, απαιτώντας την αυξημένη συμμετοχή των ανδρών στη φροντίδα των παιδιών και την οικιακή εργασία (McLaren, 1996). Παρόλα αυτά, επισημαίνεται στη βιβλιογραφία ότι οι αλλαγές στην κλίμακα αξιών των νεαρών γυναικών, κυρίως σε ό,τι έχει σχέση με τον τρόπο με τον οποίο βλέπουν την ενήλικη ζωή τους στην εργασία και την οικογένεια καθώς και την προσωπική τους αυτονομία δεν θα έπρεπε να μας οδηγήσουν σε γενικεύσεις. Η έρευνα αποδεικνύει ότι η πίεση που ασκείται στις νέες κοπέλες να επιλύσουν το δίλημμα καριέρα - οικογένεια επιλέγοντας την ασφάλεια και αποφεύγοντας την αντίσταση στις οικογενειακές συμβάσεις, εξακολουθεί να παραμένει ισχυρή (Arnot et al., 1999).

Από την άλλη μεριά, επανειλημμένα διαπιστώνεται στη σύγχρονη βιβλιογραφία ότι η σημαντικότερη διαφορά που παρατηρείται σήμερα ανάμεσα στους άνδρες και τις γυναίκες αφορά τις αντιλήψεις τους για το δικαίωμα των γυναικών στην εργασία, καθώς έντονη είναι η εμμονή των ανδρών σε ένα μοντέλο οικογένειας, στην οποία ο άνδρας θα προσκομίζει τα προς το ζην και η γυναίκα θα φροντίζει τα παιδιά και το νοικοκυριό (Arnot et al., 1999). Σχετικές έρευνες σε εφήβους και νεαρά άτομα τονίζουν τη διάσταση ανάμεσα στα δύο φύλα σε όλα τα θέματα που αφορούν την οικογενειακή ζωή. Έτσι τα αγόρια εξακολουθούν να υποστηρίζουν ότι η θέση των γυναικών είναι στην οικογένεια (Roberts & Sachdev, 1996), αρνούνται στην πλειοψηφία τους να δεχθούν τις επιπτώσεις που μπορεί να έχουν στους οικογενειακούς ρόλους των φύλων οι νέοι διπλοί ρόλοι των γυναικών και οι διευρυμένες τους ταυτότητες (Oakley, 1996) και δυσκολεύονται να συνδεθούν με τις θεωρούμενες ως 'γυναικείες' αξίες της φροντίδας και της θετικής αξιολόγησης της οικογενειακής ζωής (Wilkinson & Mulgan, 1995). Όπως τονίζει η Oakley, φαίνεται ότι οι κοινωνικές διαδικασίες που εμπλέκονται στον πολιτισμικό προσδιορισμό του ανδρικού και του γυναικείου φύλου εξακολουθούν να

διατηρούν σε μεγάλο βαθμό τη δυνατότητά τους να επηρεάζουν εμπειρίες, αξίες, αντιλήψεις και φιλοδοξίες (Oakley, 1996, σ. 39).

Αντίστοιχα με τα παραπάνω είναι και τα ευρήματα της ελληνικής βιβλιογραφίας, η οποία εντοπίζει μια σημαντική διάσταση στον τρόπο με τον οποίο τα αγόρια και τα κορίτσια εφηβικής ηλικίας διαμορφώνουν αντιλήψεις και προσδοκίες για την οικογένεια και για το δικό τους ρόλο μέσα σ' αυτήν. Οι σχετικές έρευνες διαπιστώνουν την τάση των κοριτσιών για ρομαντική απεικόνιση της οικογενειακής ζωής (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, 1993), διαφορετικές προσδοκίες ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια για το γάμο και τη δημιουργία οικογένειας (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, 1998), διάσταση απόψεων ανάμεσα στα δύο φύλα όσον αφορά το ρόλο του πατέρα, με τα αγόρια να διαμορφώνουν εικόνες του πατρικού ρόλου ως φροντίδα από απόσταση σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι τα κορίτσια (Sakka & Deliyanni-Kouimtzi, 2000), πιο παραδοσιακές αντιλήψεις των αγοριών για τη δομή και τις σχέσεις των φύλων στην οικογένεια (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή κ.ά., υπό δημοσίευση). Γίνεται σαφές ότι οι νέες γυναίκες στην Ελλάδα επιμένουν όλο και περισσότερο για μεγαλύτερη ισότητα των φύλων στην οικογένεια, για ανακατανομή αρμοδιοτήτων και ρόλων ανάμεσα στα δύο φύλα εξαιτίας της εμπλοκής των ιδιών στο χώρο της εργασίας, για αναδόμηση του πατρικού ρόλου και της ανδρικής ταυτότητας, ενώ οι συνομήλικοί τους άνδρες δεν φαίνεται να συμμερίζονται τις απόψεις αυτές (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, 1998· Δεληγιάννη-Κουϊμτζή κ.ά., 2000· Sakka & Deliyanni-Kouimtzi, 2006). Παρόλα αυτά η σύλληψη της μορφής και της δομής της οικογένειας εξακολουθεί να διατηρεί πολλά από τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά της, καθώς οι ίδιες οι γυναίκες εξακολουθούν να υιοθετούν κυρίαρχα ρεπερτόρια που υποστηρίζουν την αποκλειστική μητρότητα και την προτεραιότητα της οικογένειας σε σχέση με την εργασία, και που αφήνουν να διαφανεί ο φόβος ότι η επαγγελματική επιτυχία μπορεί να τις απομακρύνει από τον πρωταρχικό προορισμό τους που είναι η οικογένεια και ο μητρικός ρόλος (Αθανασιάδου, 2002).

Δύο είναι τα κυρίαρχα στοιχεία που διαπνέουν τη διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία, έτσι όπως παρουσιάστηκε πιο πάνω: (α) ο συνδυασμός νεοτερικών τάσεων για τη δομή της οικογένειας και για τον κατά φύλα καταμερισμό της οικιακής εργασίας εκ μέρους των κοριτσιών από τη μια, με τις υπάρχουσες παραδοσιακές αντιλήψεις και την αναπαραγωγή των κυρίαρχων ιδεολογιών για τη σχέση των γυναικών με την ιδιωτική σφαίρα από την άλλη και (β) οι σημαντικές διαφορές στο πώς τα δύο

φύλα αντιμετωπίζουν την οικογενειακή ζωή και τις κοινωνικές σχέσεις ανδρών και γυναικών στο οικογενειακό πλαίσιο. Η ελληνική βιβλιογραφία αγγίζει το θέμα του σχεδιασμού της μελλοντικής οικογένειας εκ μέρους των εφήβων περιφερειακά στο πλαίσιο της γενικότερης διερεύνησης των επαγγελματικών τους επιλογών, ή με επίκεντρο τις αντιλήψεις τους για το ιδεολογικό πλαίσιο που διέπει τους ρόλους των φύλων. Λείπει η προσέγγιση που μελετά τον τρόπο με τον οποίο οι έφηβοι βλέπουν την οικογένεια αυτήν καθαυτήν ως μια προοπτική στο πλαίσιο των επιλογών ζωής και δομούν αναπαραστάσεις και εικόνες για τη δομή της και τις κοινωνικές σχέσεις των φύλων μέσα σ' αυτήν. Η παρούσα εργασία επιχειρεί να δείξει πιο εμπεριστατωμένα πώς ο σχεδιασμός της οικογενειακής ζωής εκ μέρους των εφήβων συνδέεται με τη δόμηση των ταυτοτήτων φύλου, έτσι όπως αυτές διαμορφώνονται κάτω από την επίδραση των σύγχρονων αλλαγών που διέπουν τις ζωές των γυναικών και μέσα από ένα πλαίσιο αλληλοσυγκρουόμενων απαιτήσεων του κοινωνικού περιγύρου από τα δύο φύλα.

Η έρευνα

Η μελέτη που παρουσιάζεται στο άρθρο αυτό αποτελεί μέρος ευρύτερου ερευνητικού προγράμματος που χρηματοδοτήθηκε από το Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας του Υπουργείου Παιδείας και το 1ο ΕΠΕΑΕΚ κατά το χρονικό διάστημα 1998-2000 με θέμα τις ταυτότητες φύλου στην εφηβεία και τις επιλογές ζωής των νεαρών ατόμων. Βασίζεται στο σκεπτικό ότι οι αναπαραστάσεις και ο σχεδιασμός της οικογενειακής ζωής αποτελούν δομικά στοιχεία, για να κατανοήσουμε τις διαδικασίες διαμόρφωσης του ανδρισμού και της θηλυκότητας, καθώς επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο οι έφηβοι δομούν τις ταυτότητες του φύλου τους, σε ένα κοινωνικό πλαίσιο που ευνοεί τη διάκριση ανάμεσα στην ιδιωτική και τη δημόσια σφαίρα και τον αντίστοιχο καταμερισμό των ρόλων των φύλων.

Στόχος, λοιπόν, της παρούσας μελέτης είναι:

- να διερευνήσει τον τρόπο με τον οποίο οι Έλληνες έφηβοι διαμορφώνουν εικόνες του εαυτού τους ως ανδρών και γυναικών και ταυτόχρονα ως μελλοντικών γονέων και συζύγων, εξετάζοντας τις απόψεις και τις προσδοκίες τους για τις σχέσεις των φύλων στην οικογένεια, στο πλαίσιο της μετάβασής τους από την εφηβεία στην ενήλικη ζωή,

- να διαπιστώσει πιθανές διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα, σε σχέση με το πώς κατασκευάζουν τη δομή της οικογένειας και τις σχέσεις των φύλων μέσα σ' αυτήν,
- να χρησιμοποιήσει τα στοιχεία που προκύπτουν από την παραπάνω διερεύνηση, για να προτείνει τρόπους προώθησης ισότιμων έμφυλων σχέσεων στην ιδιωτική και τη δημόσια σφαίρα μέσα από το εκπαιδευτικό σύστημα.

Δείγμα και Μέθοδος

Στη μελέτη συμμετέχουν

- (α) 1.110 έφηβοι, 488 αγόρια και 622 κορίτσια, μαθητές και μαθήτριες της γ' Γυμνασίου και α' και β' Λυκείου σε σχολεία όλης της χώρας κατά το σχολικό έτος 1998-1999, που πήραν μέρος στην ποσοτική έρευνα. Η πλειοψηφία των εφήβων αυτών (N = 774) κατοικεί σε αστικές περιοχές (70%), ενώ ποσοστό 24% (N = 178) κατοικεί σε ημιαγροτικές περιοχές. Τέλος, ένα ελάχιστο ποσοστό 3% (N = 37) κατοικεί σε ημιαστικές περιοχές και ποσοστό 3% κατοικεί σε αγροτικές περιοχές.
- (β) 220 έφηβοι (101 αγόρια και 119 κορίτσια), μαθητές και μαθήτριες επίσης της γ' Γυμνασίου και α' και β' Λυκείου πέντε δημοσίων σχολείων της ευρύτερης περιοχής της Θεσσαλονίκης (Γυμνάσιο Φιλύρου, 8ο Γυμνάσιο Θεσσαλονίκης, 2ο Λύκειο Πολίχνης, 2ο Λύκειο Αμπελοκήπων και Τ.Ε.Ε. Κουφαλίων) κατά το ίδιο χρονικό διάστημα, που πήραν επιπλέον μέρος και στην ποιοτική έρευνα.

Για τη διερεύνηση των παραπάνω ερωτημάτων σχεδιάστηκε ένας συνδυασμός ποσοτικής και ποιοτικής μεθοδολογίας, με στόχο τόσο να διαπιστωθούν οι γενικές τάσεις που επικρατούν στον γενικό εφηβικό πληθυσμό της χώρας, όσο και να αποκαλυφθεί η κατασκευή της οικογενειακής ζωής και η δόμηση εκ μέρους τους των σχέσεων των φύλων στο οικογενειακό πλαίσιο.

Το σύνολο του δείγματος (N = 1.110) συμπλήρωσε δομημένο ερωτηματολόγιο, το οποίο εξετάζει, ανάμεσα σε άλλα τις προοπτικές και επιλογές των εφήβων όσον αφορά την οικογενειακή ζωή. Οι έφηβοι κλήθηκαν να δηλώσουν το βαθμό συμφωνίας τους με μια σειρά από προτάσεις που εκφράζουν γνώμες και απόψεις για τον εαυτό τους στη μελλοντική οικογένεια βάσει πεντάβαθμης κλίμακας.

Επιπλέον, από έναν μικρό αριθμό εφήβων που συμμετείχαν στο γενικό δείγμα ($N = 220$) ζητήθηκε να συγγράψουν έκθεση μιας σελίδας με θέμα «Μια μέρα στην οικογένειά μου», με τη διευκρίνιση ότι πρέπει να επικεντρωθούν στη δική τους μελλοντική οικογένεια και να περιγράψουν σκηνές, διαλόγους και δρώντα πρόσωπα της οικογένειας κατά τη διάρκεια μιας εργάσιμης μέρας ή μιας αργίας.

Τόσο η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου, όσο και η συγγραφή της έκθεσης έγινε κατά τη διάρκεια μιας σχολικής ώρας, με την ευθύνη του καθηγητή/της καθηγήτριας της τάξης.

Αποτελέσματα και συζήτηση

Μελλοντικές προσδοκίες των εφήβων για την οικογενειακή ζωή

Τα δεδομένα από τις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου υποβλήθηκαν σε Ορθογώνια Ανάλυση Παραγόντων για να εντοπισθούν αφενός οι επιμέρους παράγοντες που περιέχονται σε κάθε ενότητα και αφετέρου η δομή και η κατάταξη των μεταβλητών σε κάθε παράγοντα. Η διαδικασία αυτή στόχευε στην κατασκευή νέων σύνθετων μεταβλητών για παραπέρα στατιστική ανάλυση. Για τον εντοπισμό των στατιστικά σημαντικών διαφορών ανάμεσα στα δύο φύλα χρησιμοποιήθηκε ο έλεγχος χ^2 .

Σε ό,τι αφορά τις γνώμες των εφήβων για τον **εαυτό τους στη μελλοντική τους οικογένεια**, εντοπίστηκαν εννέα παράγοντες οι οποίοι κατέλαβαν ποσοστό 58,4 της συνολικής διακύμανσης (Πίνακας 7.1):

Πώς βλέπουν τη δική τους μελλοντική οικογένεια οι σύγχρονοι έφηβοι; Η συντριπτική πλειοψηφία των νεαρών ατόμων, φαίνεται ότι έχει συγκεκριμένη άποψη για την οικογένεια και το γάμο, καθώς το 82% συμφωνεί σε μεγάλο βαθμό ότι η κατάλληλη ηλικία γάμου είναι μετά τα τριάντα και ότι θέλει να γνωρίσει τη ζωή πριν αποφασίσει να παντρευτεί. Ταυτόχρονα, το 25% του δείγματος συμφωνεί ότι θα αποκτήσει τουλάχιστον τρία παιδιά και μόνο ένα 8% δηλώνει ότι αρνείται τη δημιουργία οικογένειας και την απόκτηση παιδιών (Πίνακας 7.2).

Επτά στα δέκα αγόρια και κορίτσια του δείγματός μας συμφώνησαν σε μια προοπτική οργάνωσης της οικογένειας, στην οποία θα υπάρχει ισότιμη κατανομή ρόλων και ευθυνών. Η οικογένεια με την παραδοσιακή της μορφή επιλέγεται μόνο από το 25%, ενώ η προοπτική μιας εναλλακτικής οργάνωσης, με ανατροπή των παραδοσιακών ρόλων δελεάζει μό-

ΠΙΝΑΚΑΣ 7.1: Οι γνώμες των εφήβων για τον εαυτό τους στη μελλοντική οικογένεια: Περιγραφή παραγόντων

Παράγοντες	Περιγραφή	Φορτίσεις
Παραδοσιακή οργάνωση της οικογένειας: καταμερισμός των ρόλων ως προς το φύλο	• Αν παντρευτώ, ο/η σύζυγός μου, θα ήθελα να είναι πρόθυμος/η να αφήσει τη δουλειά και να φροντίζει το σπίτι.	0,52
	• Η ζωή που θέλω να έχω είναι αυτή όπου ο άνδρας εργάζεται και η γυναίκα μένει στο σπίτι.	0,77
	• Στο σπίτι μου η μητέρα θα φροντίζει τα παιδιά και ο πατέρας θα εργάζεται.	0,79
	• Στο σπίτι μου αρχηγός της οικογένειας θα είναι ο πατέρας	0,74
Άρνηση γάμου και παιδιών	• Δεν θέλω να παντρευτώ.	0,82
	• Δεν σκοπεύω να κάνω παιδιά.	0,78
	• Η ζωή που θέλω να έχω είναι αυτή όπου θα μείνω ανύπαντρος/η.	0,76
	• Θα ζήσω μόνος/η μου.	0,66
Εναλλακτική οργάνωση της οικογένειας: Ανατροπή των παραδοσιακών ρόλων	• Στο σπίτι μου ο πατέρας θα φροντίζει τα παιδιά και η μητέρα θα εργάζεται.	0,52
	• Στο σπίτι μου αρχηγός της οικογένειας θα είναι η μητέρα.	0,52
	• Για το σπίτι ο πατέρας θα κάνει το μαγείρεμα.	0,73
	• Για το σπίτι ο πατέρας θα κάνει τα ψώνια.	0,64
	• Για το σπίτι η μητέρα θα οδηγεί το αυτοκίνητο.	0,62
Ισότιμη κατανομή ρόλων και ευθυνών	• Η ζωή που θέλω να έχω είναι αυτή όπου ο άνδρας και η γυναίκα έχουν μερική απασχόληση.	0,51
	• Στο σπίτι μου και οι δυο γονείς θα φροντίζουν τα παιδιά.	0,65
	• Στο σπίτι μου όλες οι ευθύνες θα μοιράζονται.	0,64
Έμφαση στην εργασία του/της συζύγου	• Αν παντρευτώ, ο/η σύζυγός μου, θα ήθελα να είναι επαγγελματικά αποκατεστημένος/η.	0,52
	• Αν παντρευτώ, ο/η σύζυγός μου, θα ήθελα να δουλεύει σκληρά.	0,61
	• Αν παντρευτώ, ο/η σύζυγός μου, θα ήθελα να μπορεί να με βοηθάει στη δουλειά μου.	0,66
	• Θέλω να παντρευτώ πριν τα 31.	0,70
Γάμος		0,53

Παράγοντες	Περιγραφή	Φορτίσεις
Απόκτηση παιδιών	• Θέλω να έχω τουλάχιστον 3 παιδιά.	0,84
Συνδυασμός γονεϊκού και εργασιακού ρόλου	• Αφού γεννηθούν τα παιδιά μου, θα συνεχίσω τη δουλειά μου.	0,66
	• Αφού γεννηθούν τα παιδιά μου, θα κοιτάξω για μια δουλειά με καλύτερες προοπτικές και καλή σύνταξη.	0,63
Κατανομή του ελεύθερου χρόνου ανάλογα με το φύλο	• Για το σπίτι η μητέρα θα κάνει τη διακόσμηση.	0,77
	• Για το σπίτι ο πατέρας θα φροντίζει τον κήπο.	0,57

νο 6 στα δέκα νεαρά άτομα. Στο πλαίσιο αυτής της ισότιμης κατανομής των υπευθυνοτήτων, πάντως, ο γενικότερος καταμερισμός των ρόλων φαίνεται ότι παραμένει τυπικός ως προς το φύλο, καθώς ένας στους δύο εφήβους του δείγματος βλέπει τον εαυτό του σε μια οικογένεια στην οποία θα επικρατεί μια παραδοσιακή κατανομή του ελεύθερου χρόνου στο σπίτι (σύμφωνα με την προοπτική αυτή, οι άνδρες θα ασχολούνται με τον κήπο και οι γυναίκες με τη διακόσμηση).

Ο συνδυασμός οικογένειας και εργασίας ήταν ένα θέμα που απασχόλησε τα νεαρά άτομα του δείγματός μας, καθώς το 75% συμφώνησε να αναλάβει δεσμεύσεις που αφορούν το χώρο της εργασίας εξαιτίας της γέννησης των παιδιών, θέτοντας έτσι σε πρώτη προτεραιότητα τη συνύπαρξη του ρόλου του γονιού με αυτόν του εργαζόμενου. Το 71% των κοριτσιών, λοιπόν, και το 81% των αγοριών συμφωνούν ότι θέλουν να συνεχίσουν να εργάζονται και μετά τη γέννηση των παιδιών και ότι η ύπαρξη παιδιών συνεπάγεται σκληρότερη εργασία με στόχο την εξασφάλισή τους. Στο ίδιο πλαίσιο, η εργασία του-της συζύγου φαίνεται ότι έχει σημαντική αξία, καθώς για το 45% των εφήβων, είναι πολύ σημαντικό να είναι αποκατεστημένος-η επαγγελματικά ο ή η σύζυγός τους, να δουλεύει σκληρά και να τους βοηθά στη δουλειά τους (Πίνακας 7.2).

Στατιστικά σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα παρατηρήθηκαν στις 6 από τις 9 σύνθετες μεταβλητές (Πίνακας 7.2). Είναι ενδιαφέρον ότι πέντε φορές περισσότερα αγόρια από ό,τι κορίτσια επέλεξαν την παραδοσιακή οργάνωση της οικογένειας (44% αγόρια και 9% κορίτσια) τρεις φορές περισσότερα αγόρια αρνούνται το γάμο και την από-

ΠΙΝΑΚΑΣ 7.2: Μελλοντικές προοπτικές αγοριών και κοριτσιών στην οικογένεια: Συχνότητες και ποσοστά ανά φύλο

	Αγόρια f(%)	Κορίτσια f(%)	Σύνολο f(%)
Προοπτική παραδοσιακής οργάνωσης της οικογένειας. Καταμερισμός των ρόλων ως προς το φύλο ⁽¹⁾	189 (44)	53 (9)	242 (24)
Άρνηση γάμου και παιδιών ⁽²⁾	49 (12)	25 (4)	74 (8)
Προοπτική εναλλακτικής οργάνωσης της οικογένειας. Ανατροπή των παραδοσιακών ρόλων ως προς το φύλο ⁽³⁾	42 (10)	23 (4)	65 (7)
Ισότιμη κατανομή ρόλων και ευθυνών ⁽⁴⁾	263 (63)	427 (75)	690 (70)
Έμφαση στην εργασία του/της συζύγου ⁽⁵⁾	135 (30)	329 (56)	464 (45)
Γάμος ⁽⁶⁾	348 (79)	505 (84)	853 (82)
Απόκτηση παιδιών ⁽⁷⁾	111 (25)	154 (26)	265 (25)
Συνδυασμός γονεϊκού και εργασιακού ρόλου ⁽⁸⁾	356 (81)	424 (71)	780 (75)
Παραδοσιακή κατανομή του ελεύθερου χρόνου ως προς το φύλο ⁽⁹⁾	221 (51)	324 (55)	545 (53)

(1) $X^2 = 229,23$. $p < 0,05$ (2) $X^2 = 24,7$. $p < 0,05$ (3) $X^2 = 14,3$. $p < 0,000$ (4) $X^2 = 23,62$. $p < 0,05$ (5) $X^2 = 98,35$. $p < 0,05$ (6) $X^2 = 5,36$. $p < 0,06$ (7) $X^2 = 0,11$. $p < 0,94$ (8) $X^2 = 15,38$. $p < 0,000$ (9) $X^2 = 3,11$. $p < 0,20$

κτηση παιδιών (12% αγόρια και 4% κορίτσια) και δυόμισι φορές περισσότερα αγόρια προτιμούν την ανατροπή της παραδοσιακής κατανομής των ρόλων (10% αγόρια και 4% κορίτσια). Επίσης το 81% των αγοριών έναντι του 71% των κοριτσιών συμφωνεί ότι θα συνδυάσει τον εργασιακό με τον γονεϊκό ρόλο. Αντίθετα, περισσότερα κορίτσια από ό,τι αγόρια προσδοκούν την ισότιμη κατανομή ρόλων και ευθυνών στην οικογένεια (75% και 63% αντίστοιχα), και δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στην εργασία του συζύγου (56% και 30% αντίστοιχα). Δύο είναι τα δομικά στοιχεία αυτής της απεικόνισης των προσδοκιών που διαμορφώνουν οι έφηβοι για τη μελλοντική τους οικογένεια:

- (α) Η δόμηση της οικογενειακής ζωής με βάση την ισότιμη λήψη αποφάσεων και κατανομή της οικιακής εργασίας. Πρόκειται για μια προοπτική που γίνεται αποδεκτή σε μεγάλα ποσοστά τόσο από τα αγό-

ρια, όσο και από τα κορίτσια του δείγματος, ανεξάρτητα από τις διαφορές που παρατηρήθηκαν μεταξύ τους και που δεν ανατρέπει, πάντως, την αντίληψη για παραδοσιακό καταμερισμό των ρόλων στην οικογένεια, όπως θα φανεί παρακάτω.

- (β) Η διατήρηση της παραδοσιακής ανδρικής ταυτότητας στο οικογενειακό πλαίσιο. Έγινε φανερό ότι άλλοτε περισσότερο τα αγόρια και άλλοτε περισσότερο τα κορίτσια δόμησαν μια οικογενειακή πραγματικότητα στην οποία η ανδρική εργασία και ο ρόλος του άνδρα-κουβαλητή εξακολουθούν να έχουν ιδιαίτερη σημασία.

Τι αλλάζει, λοιπόν, και τι μένει σταθερό στις επιλογές των νεαρών ατόμων για την οικογενειακή ζωή; Τα σταθερά στοιχεία είναι η προσδοκία για γάμο και απόκτηση παιδιών, ο ρόλος του πατέρα και ο καταμερισμός των ρόλων στο οικογενειακό πλαίσιο. Από την άλλη παρατηρούμε αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο τα κορίτσια αντιμετωπίζουν την οικογένεια. Θέλουν να παντρευτούν μετά τα τριάντα και επιζητούν ισότιμη κατανομή ρόλων και ευθυνών, διατηρώντας, όμως, τις παραδοσιακές αντιλήψεις για τον ανδρικό ρόλο.

Οι γενικές αυτές τάσεις που διαπιστώθηκαν μέσα από την ανάλυση των ποσοτικών δεδομένων εξειδικεύονται και προσδιορίζονται σαφέστερα στο πλαίσιο της ποιοτικής έρευνας, τα αποτελέσματα της οποίας παρουσιάζονται πιο κάτω.

Κατασκευάζοντας την εικόνα της οικογένειας: οικογενειακή δομή και σχέσεις των φύλων

Όπως αναφέρθηκε ήδη προηγουμένως, από ένα μέρος του δείγματός μας ζητήθηκε να γράψουν μια έκθεση με θέμα «Μια μέρα στην οικογένειά μου». Οι 220 εκθέσεις έγιναν αντικείμενο προσεκτικής ανάγνωσης, από την οποία προέκυψαν ρεπερτόρια και αναφορές για τον τρόπο με τον οποίο οι έφηβοι δομούν εικόνες της οικογένειας και της οικογενειακής ζωής.

Πριν προχωρήσουμε στην παρουσίαση και συζήτηση αυτών των ρεπερτορίων, αναγκαίο είναι να γίνει λόγος για το είδος και τη σύνθεση της οικογένειας που οι έφηβοι παρουσίασαν στις εκθέσεις τους. Πρόκειται κατεξοχήν για την αναπαραγωγή του κυρίαρχου μοντέλου της σύγχρονης πυρηνικής οικογένειας, η οποία αποτελείται από τους δύο γονείς και δύο ή το πολύ τρία παιδιά και των δύο φύλων, και στην οποία ο σύζυγος είναι ηλικιακά ωριμότερος της συζύγου:

Η οικογένειά μου αποτελείται από δύο γονείς και δύο παιδιά. Η κόρη μου είναι 8, ο γιος μου 10, ο άνδρας μου 35 κι εγώ 30 (κορίτσι)

Είμαι 35 χρονών και η γυναίκα μου Ελένη 31 χρονών. Έχουμε δύο παιδιά, ένα αγόρι και ένα κορίτσι, που είναι δίδυμα και είναι 4 ετών... (αγόρι)

Εντοπίστηκαν μόνο δύο περιπτώσεις περιγραφής μονογονεϊκών οικογενειών από κορίτσια. Στη μία από τις δύο περιπτώσεις, μάλιστα, πρόκειται για την υιοθέτηση εκ μέρους της μαθήτριας ενός ρεπερτορίου συνειδητών επιλογών με στόχο τη ζωή εκτός γάμου, πράγμα που καθιστά το ρεπερτόριο αυτό ξεχωριστή εξαίρεση, ανάμεσα σε όλα τα άλλα:

...αποφάσισα να μεγαλώσω μόνη μου την κόρη μου...να εγκαταλείψω τον φυσικό πατέρα της μετά από μια άτυχη σχέση και έχοντας τελειώσει τις σπουδές μου να έρθω στην Ελλάδα... τώρα είμαι με τον Ε. αλλά ζούμε χωριστά, δεν είμαστε παντρεμένοι. Μ' αγαπάει, αλλά κυρίως λατρεύει την κόρη μου... (κορίτσι)

Ποια είναι η δομή της οικογένειας που υιοθετούν οι μαθητές και οι μαθήτριες του δείγματός μας; Η προσεκτική ανάγνωση των εκθέσεων τους αποκάλυψε δύο διαφορετικά ρεπερτόρια, με τα οποία οι έφηβοι δομούν την ιδιωτική σφαίρα και τις σχέσεις των φύλων μέσα σ' αυτήν.

1. Το ρεπερτόριο της υποταγής και της εξάρτησης των γυναικών: η οικογένεια της πατριαρχίας και του καταμερισμού των ρόλων

Πρόκειται για ένα ρεπερτόριο που υιοθετήθηκε σχεδόν αποκλειστικά από αγόρια, κυρίαρχα χαρακτηριστικά του οποίου είναι:

(α) η δόμηση της εικόνας του άνδρα-αρχηγού που ελέγχει τις αποφάσεις στην οικογένεια, με αποτέλεσμα άνισες σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στα δύο φύλα. Έτσι, οι έφηβοι δηλώνουν ξεκάθαρα την προτίμησή τους για τις πατριαρχικές δομές, ορίζοντας, μάλιστα, τα όρια των δικαιωμάτων τόσο των μελλοντικών τους συζύγων, όσο και των παιδιών τους:

... σίγουρα η οικογένειά μου θα είναι πατριαρχική, δηλαδή ο πατέρας θα έχει το πάνω χέρι. Σίγουρα όμως και η γυναίκα θα έχει σημαντικό ρόλο μέσα στην οικογένεια, δηλαδή θα εξέφραζε την άποψή της... (αγόρι)

... θα έχω μια όμορφη πατριαρχική οικογένεια, στην οποία θα παίρνω τις αποφάσεις εγώ για τα σημαντικά θέματα που την απασχολούν (αγόρι)

... όλα τα παιδιά μου με σέβονται και με εκτιμούν... είμαι το μεγάλο

αφεντικό... τα αγαπάω, αλλά αν το παρατραβούν τους κόβω τον αέρα.
Πάνω κάτω είμαστε μια αγαπημένη ελληνική οικογένεια (αγόρι)

(β) η αναπαραγωγή του παραδοσιακού καταμερισμού των ρόλων, σύμφωνα με την οποία οι σύζυγοι είναι προσανατολισμένοι προς διαφορετικούς προορισμούς και έχουν σαφώς διαχωρισμένες υποχρεώσεις στο πλαίσιο της κοινής συμβίωσης:

... η γυναίκα μου ξυπνάει στις 7 και κάνει τις δουλειές του σπιτιού...εγώ ξυπνάω στις 8, πίνω τον καφέ μου και πηγαίνω στη δουλειά μου. Η γυναίκα μου μετά τις δουλειές του σπιτιού... ύστερα πηγαίνει στη δουλειά της (αγόρι)

... η δραστηριότητα του συζύγου και μπαμπά θα είναι η δουλειά του (και ίσως η καριέρα του) και να ασχολείται με τα παιδιά του, δηλαδή να συζητάνε και να πηγαίνουν βόλτες. Ενώ ο ρόλος της συζύγου και μητέρας θα είναι η δουλειά της (το επάγγελμά της), το μαγείρεμα και οι δουλειές του σπιτιού... να ασχολείται με τα παιδιά της, όπως να τα φροντίζει... (κορίτσι)

(γ) η αποδοχή της ιδέας ότι, στο πλαίσιο αυτής της παραδοσιακής δομής, ο άνδρας είναι αυτός που καθορίζει, όχι μόνο τη δική του θέση στην οικογένεια, αλλά και αυτή της συζύγου, ελέγχοντας τη χρήση του χρόνου, του χώρου και του σώματός της:

... γιατί πιστεύω πως η θέση της γυναίκας είναι στο σπίτι... τα λεφτά στο σπίτι θα τα φέρνω εγώ... (αγόρι)

... η γυναίκα μου δεν εργάζεται, επειδή πρέπει κάποιος να προσέχει το σπίτι... (αγόρι)

... όταν έχω ελεύθερο χρόνο τηλεφωνώ στη γυναίκα μου από τη δουλειά για να δω τι κάνει, μιας και δεν της επιτρέπω να εργάζεται. Συνήθως λείπει από το σπίτι, αλλά μόλις γυρίσω εγώ τα πάντα είναι σε τάξη: το φαγητό είναι έτοιμο, τα παιδιά στα κρεβάτια τους και η γυναίκα μου με περιμένει με ανυπομονησία (αγόρι)

... φεύγω για τη δουλειά, γυρνάω, τρώω το φαγητό που ετοίμασε η γυναίκα μου, βλέπω τηλεόραση και κάνουμε έρωτα...το βράδυ πηγαίνω βόλτα (αγόρι)

Πρόκειται στην ουσία για τη χρησιμοποίηση ενός 'λόγου της πατριαρχίας', που κατασκευάζει μια εικόνα της κοινωνικής πραγματικότητας,

σύμφωνα με την οποία ο άνδρας είναι ο αρχηγός της οικογένειας, ενώ η γυναίκα βρίσκεται σε θέση υποταγής. Ως απόρροια, μάλιστα, της θέσης αυτής, αποδίδεται στο ανδρικό πρότυπο το δικαίωμα να ελέγχει όχι μόνο τη σύζυγό του, αλλά και τις υπόλοιπες γυναίκες που κινούνται στον κοινωνικό περίγυρο:

... θα είμαι γυναικολόγος... θα έχω ένα ωραίο γραφείο και μια ξανθιά γραμματέα. Οι πελάτισσές μου θα είναι όμορφες και θα περνώ ωραία μαζί τους, όπως και με τη γραμματέα μου... το βράδυ θα γυρνώ σπίτι μου και θα περνώ ωραία και με τη γυναίκα μου... (αγόρι)

Η εικόνα της γυναίκας που συνδέεται με το ρεπερτόριο αυτό δίνει έμφαση στα χαρακτηριστικά της φροντίδας και της αποκλειστικής μητρότητας, κυρίαρχα συστατικά της γυναικείας ταυτότητας ως κοινωνικής κατασκευής. Τα χαρακτηριστικά αυτά παραδοσιακά παραπέμπουν στην οικογένεια ως αποκλειστικό προορισμό των γυναικών και τις συνδέουν με τυπικούς για το φύλο τους ρόλους. Η εικόνα της αποκλειστικής μητρότητας κατασκευάστηκε κατ' εξοχήν από τα αγόρια, σε μια προσπάθεια οριοθέτησης της γυναικείας παρουσίας στο οικογενειακό πλαίσιο:

... η γυναίκα μου να ασχολείται με τα οικιακά (αγόρι)

... η γυναίκα μου προτίμησε να σταματήσει τις σπουδές της και να ασχοληθεί με την οικογένεια (αγόρι)

... οπότε η γυναίκα μου να μη δουλεύει και να φροντίζει την ανατροφή και εκπαίδευση των παιδιών μου... (αγόρι)

... η γυναίκα μου κάθισε σπίτι όπως κάθε μέρα, για να συγυρίσει το σπíti, να μαγειρέψει, να κάνει τα ψώνια... και η γυναίκα μου κάθεται σπίτι και βοηθάει τα παιδιά με το διάβασμά τους... η γυναίκα μου δεν εργάζεται, επειδή πρέπει κάποιος να προσέχει το σπίτι ... (αγόρι)

... ενώ η γυναίκα μου θα φροντίζει τα παιδιά... (αγόρι)

Ο άνδρας, από την άλλη, κατασκευάστηκε στο πλαίσιο του ρεπερτορίου αυτού ως ο πατέρας-αφέντης, σε μια αναπαράσταση που δομήθηκε με τη μικρότερη σαφήνεια, καθώς οι αναφορές στις δραστηριότητες, συμπεριφορές και το ρόλο του πατέρα είναι αισθητά λιγότερες σε σχέση με άλλες. Παρόλα αυτά αναδύθηκε μέσα από τις εκθέσεις ως εικόνα που δίνει έμφαση στο ρόλο του πατέρα ως οικογενειάρχη-αρχηγού και υιοθετήθηκε κατ' αρχήν από τα αγόρια, χωρίς, ωστόσο, να ανασχευαστεί με σαφήνεια στο 'λόγο' των κοριτσιών. Η πατρική αυτή φιγούρα έχει σαφώς

τα τυπικά χαρακτηριστικά του ανδρισμού που καθορίζονται από την άσκηση της πατρικής εξουσίας και του πατρικού ρόλου από απόσταση:

Ο άνδρας μου θα είναι ένας πολύ καλός και σωστός οικογενειάρχης... (κορίτσι)

... ο πατέρας θα έχει το πάνω χέρι στο σπίτι (αγόρι)

Είμαι το μεγάλο αφεντικό... (αγόρι)

... θα ήμουν αυστηρός πατέρας με την οικογένειά μου... (αγόρι)

... τα αγαπάω, αλλά αν το παρατραβούν τους κόβω τον αέρα (αγόρι)

Επισημαίνεται ακόμη μια φορά ότι τα κορίτσια δεν αμφισβήτησαν την εικόνα του πατέρα-αρχηγού της οικογένειας. Ακόμη κι όταν στο ρεπερτόριο της δημοκρατικής οικογένειας θα αναφερθούν σε ένα μοντέλο μη αυταρχικών σχέσεων ανάμεσα στους γονείς και τα παιδιά, όπως θα δούμε παρακάτω, δεν θα επεκταθούν, παρά μόνον περιφερειακά, στην κατασκευή σαφούς εναλλακτικού πατρικού προτύπου.

2. Το ρεπερτόριο της αμοιβαιότητας ανάμεσα στους συζύγους: η οικογένεια της ισότητας και της δημοκρατίας

Πρόκειται για ένα ρεπερτόριο που υιοθετήθηκε σχεδόν αποκλειστικά από τις μαθήτριες και κατασκευάζει μια εικόνα της ιδιωτικής σφαίρας η οποία εμφανίζεται να λειτουργεί σαν λίκνο δημοκρατικών σχέσεων, ισότητας και προστασίας της ιδιωτικότητας. Κυρίαρχα χαρακτηριστικά του ρεπερτορίου είναι:

(α) η έμφαση στο συνδυασμό επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής και στην οικονομική ανεξαρτησία και των δύο φύλων.

... πιστεύω πως θα εργαζόμαστε και οι δύο... (κορίτσι)

... κάθε μέρα θα πηγαίνουμε εγώ κι ο άνδρας μου στη δουλειά... (κορίτσι)

... εγώ κι ο άνδρας μου θα έχουμε μια σταθερή δουλειά και θα είμαστε οικονομικά ανεξάρτητοι (κορίτσι)

(β) η έκφραση της ανάγκης για ισοκατανομή της οικιακής εργασίας, μιας ανάγκης που εμφανίζεται ως αδιαμφισβήτητη συνέπεια της επαγγελματικής ενασχόλησης των γυναικών και ανατρέπει την επικρατούσα τυπική κατανομή των ρόλων και τον παραδοσιακό καταμερισμό των σχέ-

σεων των φύλων. Στο πλαίσιο αυτής της ισοκατανομής η φροντίδα των παιδιών παύει να είναι αποκλειστικός προορισμός των γυναικών και γίνεται καθήκον και των δύο γονέων:

... τις δουλειές του σπιτιού θα τις έχουμε μοιρασμένες... τόσο εγώ όσο και ο πατέρας τους θα ασχολούμαστε πολύ μαζί τους (με τα παιδιά) ώστε να είμαστε κοντά τους... (κορίτσι)

... τόσο ο άνδρας μου όσο κι εγώ θα εργαζόμαστε εντός και εκτός σπιτιού... θα έχουμε το δικό μας σύστημα καταμερισμού εργασίας και εξουσίας... και οι δύο μαζί θα ασχοληθούμε με τη φροντίδα και την ανατροφή των παιδιών... και θα μιλάμε για τα προβλήματά μας (κορίτσι)

Εφόσον δουλεύουμε και κουραζόμαστε το ίδιο, κάνουμε τα πάντα μαζί: φροντίζουμε για την καθαριότητα του σπιτιού, για τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών, για την οικονομική ζωή μας... (κορίτσι)

(γ) Η επαναλαμβανόμενη αναφορά στην αρχή της ισότητας που θα πρέπει να διέπει τις σχέσεις των συζύγων, η έμφαση, δηλαδή, στη διεύθυνση της δημοκρατικής νοστοροπίας στην ιδιωτική σφαίρα. Πρόκειται για την υιοθέτηση ενός 'εξισωτικού λόγου' στο οικογενειακό πλαίσιο που, όπως αναφέρθηκε ήδη, σηματοδοτεί τη διεύρυνση της έννοιας της ιδιότητας του πολίτη και για τα δύο φύλα, προωθώντας την ισότητα ανάμεσα στους άνδρες και τις γυναίκες, όπως έχει τονισθεί επανειλημμένα στη βιβλιογραφία (Arnot, 1994· Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, 1998). Η αμοιβαιότητα, η κατανόηση, η αγάπη ανάμεσα στους συζύγους είναι απαραίτητα συστατικά της συγκεκριμένης αναπαράστασης της οικογενειακής ζωής, στην οποία προσδίδεται, έτσι, μια ρομαντική διάσταση και μια εξιδανικευμένη προοπτική των σχέσεων των φύλων:

...ο άνδρας μου θα είναι πολύ καλός και σωστός οικογενειάρχης...μεταξύ μας θα υπάρχει ισοτιμία, ευγένεια, αμοιβαία εκτίμηση και αλληλοσεβασμός... (κορίτσι)

Ζούμε σε ένα ζεστό περιβάλλον όπου ο ένας σκέφτεται τον άλλο, υπάρχει αλληλοκατανόηση και σεβασμός... οι μέρες περνούν αληθινά ευχάριστα και χαιρόμαστε που είμαστε μαζί... (κορίτσι)

...οι μέρες μας κυλάνε ήρεμα χωρίς ουσιαστικές διαφωνίες... με τον άνδρα μου έχουμε κοινά ενδιαφέροντα... συζητάμε με τις ώρες για διάφορα ζητήματα... (κορίτσι)

... είμαι 27 χρονών κι ο άνδρας μου 30, είμαστε ίσοι μεταξύ μας... (κορίτσι)

Με τον άνδρα μου θα υπάρχει αλληλοκατανόηση και ισότητα. Μαζί θα αποφασίζουμε για τα θέματα που μας απασχολούν, θα λύνουμε τα προβλήματά μας και θα αποφασίζουμε ποιο είναι το σωστό για τα παιδιά μας (κορίτσι)

... εγώ κι ο Σ. μιλάμε πολύ συχνά σαν σύζυγοι και σαν γονείς. Μιλάμε για τις δουλειές μας... συχνά έχουμε διαφωνίες, αλλά τις λύνουμε με μια ήσυχη και ήρεμη κουβέντα. Στην οικογένειά μου υπάρχει μια ισότητα του άνδρα με τη γυναίκα (κορίτσι)

στην οικογένειά μου θα επικρατεί κατανόηση, εμπιστοσύνη, αμοιβαία αγάπη, ενώ θα υπάρχει ισότητα, ενότητα που θα δυναμώνουν τις σχέσεις μας (κορίτσι)

...με τη γυναίκα μου θέλω να έχουμε αλληλεγγύη, αγάπη...όταν κάποιος έχει προβλήματα να τα συζητάει με τον άλλο (αγόρι)

(δ) Η εφαρμογή των δημοκρατικών αρχών της ισότητας όχι μόνο στις σχέσεις μεταξύ των φύλων, αλλά και στις σχέσεις μεταξύ των γενεών, στις σχέσεις δηλαδή των γονιών με τα παιδιά τους. Αυτή η υιοθέτηση της δημοκρατίας και στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών διαμορφώνει ένα μη αυταρχικό μοντέλο αγωγής, ενώ, ταυτόχρονα, τονίζει την προσδοκία αποφυγής των συγκρούσεων στην οικογενειακή ζωή:

... θα συζητάμε μαζί τους (με τα παιδιά) για όσα προβλήματα αντιμετωπίζουν, θα τους συμβουλευόμαστε...

... τα παιδιά δεν θέλω να μας φοβούνται... θέλω να υπάρχει μόνο αγάπη, αλληλοσεβασμός και να είμαστε δεμένοι, να υπάρχει ζεστασιά και ηρεμία (κορίτσι)

Το συγκεκριμένο αυτό ρεπερτόριο σαφώς υποδηλώνει μια επιθυμία εξωραϊσμού της οικογένειας ως πλαισίου διαβίωσης. Στην πραγματικότητα πρόκειται για έναν 'λόγο' που συνδέεται κατεξοχήν με τη γυναίκα ταυτότητα, δίνοντας έμφαση στην αυταξία της οικογενειακής ζωής ως πρωταρχικού προσορισμού και ολοκλήρωσης.

Μέσα από το ρεπερτόριο αυτό αναδύθηκε η γυναίκα του επαγγέλματος και της φροντίδας, εικόνα που υιοθετήθηκε από τα κορίτσια, κυρίως, και λιγότερο από τα αγόρια του δείγματος και που, χωρίς να ξεφεύγει από τα προηγούμενα τυπικά στοιχεία της θηλυκότητας, εκφράζει την

αντίσταση στην ιδέα του παραδοσιακού καταμερισμού της δημόσιας από την ιδιωτική σφαίρα, τονίζοντας την παράλληλη παρουσία των γυναικών τόσο στο χώρο της οικογένειας, όσο και στο χώρο της εργασίας. Είναι, βέβαια, χαρακτηριστικό το γεγονός ότι και στην περίπτωση αυτή ο προσδιορισμός των γυναικών πραγματώνεται μέσα από έναν λόγο που περιγράφει κυρίως τη δραστηριότητά τους στο οικογενειακό και όχι στο επαγγελματικό πλαίσιο, πράγμα που επιβεβαιώνει την άποψη ότι η γυναικεία εργασία μπορεί να συντελεί στη διεύρυνση της γυναικείας ταυτότητας, δεν σηματοδοτεί όμως το μετασχηματισμό των σχέσεων των φύλων στην οικογένεια. Έτσι, δίνεται έμφαση στην προτεραιότητα της φροντίδας σε σχέση με την εργασία, στην ανάγκη ευέλικτων ωραρίων με στόχο την εκπλήρωση των αναγκών της μητρότητας, στη μη ρεαλιστική ανάληψη πολλαπλών καθηκόντων που επιτρέπουν τον διπλό ρόλο. Στην πραγματικότητα, δηλαδή, κατασκευάζοντας αυτήν την εικόνα οι έφηβες που πήραν μέρος στην έρευνα τονίζουν την επιθυμία τους για συμπίλωση της οικογενειακής με την επαγγελματική ζωή, δίνοντας, όμως, έμφαση στη δράση των ίδιων των γυναικών για την επίτευξη του στόχου αυτού:

... ενώ ο ρόλος της συζύγου και μητέρας θα είναι η δουλειά της (δηλαδή το επάγγελμά της), το μαγείρεμα και οι δουλειές του σπιτιού... να ασχολείται με τα παιδιά της, όπως να τα φροντίζει και να μιλάει συγκεκριμένα με την κόρη της, όμως και με το γιο (κορίτσι)

Εγώ σηκώνομαι λίγο αργότερα και ετοιμάζω πρωινό για τα παιδιά, στη συνέχεια θα τα ξυπνήσω για να ετοιμαστούν για το σχολείο. Μισή ώρα αργότερα έχουμε όλοι αναχωρήσει για δουλειά, παιδικό σταθμό και σχολείο... το απόγευμα ασχολούμαι με τις δουλειές του σπιτιού ή άλλου είδους εργασία (κορίτσι)

Είμαι 28 χρονών, παντρεμένη με έναν εξαίρετο άνθρωπο και έχω 3 παιδιά... Το επάγγελμά μου εύκολο και βολικό... πριν φύγω για τη δουλειά συμμαζεύω και αφήνω τα παιδιά στον παιδικό σταθμό. Γυρίζω νωρίς από το ιατρείο (είμαι παιδίατρος) (κορίτσι)

... είμαι υπάλληλος γραφείου σε κάποια εταιρεία και... δουλεύω εξάωρο... πήγε 2.00 η ώρα κι εγώ γύρισα από τη δουλειά, τρώμε... εγώ βοηθάω τα παιδιά στα μαθήματά τους ενώ παίζω μαζί τους (κορίτσι)

... το δικό μου ωράριο θα είναι ευέλικτο ή με βάρδιες, για να μπορώ να ανταποκρίνομαι καλύτερα στις απαιτήσεις της οικογένειας (κορίτσι)

... κάθε μέρα η γυναίκα μου ξυπνάει στις επτά... και κάνει τις δουλειές

του σπιτιού... Η γυναίκα μου μετά από τις δουλειές του σπιτιού πηγαίνει το παιδί στη μητέρα της... και ύστερα πηγαίνει στη δουλειά της (αγόρι)

Τελειώνοντας την ανάλυση των εκθέσεων των εφήβων που πήραν μέρος στην έρευνα, επισημαίνουμε τον εντοπισμό της πιο ισχυρής και σαφούς εικόνας, αυτής του άνδρα-κουβαλητή. Πρόκειται για μια αναπαράσταση που συνδέεται με κυρίαρχα ηγεμονικά χαρακτηριστικά της ανδρικής ταυτότητας και υιοθετήθηκε τόσο από τα αγόρια, όσο και από τα κορίτσια του δείγματος, αναδεικνύοντας, έτσι, τη συγκεκριμένη περιγραφή ως αδιαμφισβήτητο ανδρικό πρότυπο. Στην πραγματικότητα, μέσα από την κατασκευή της εικόνας του άνδρα ως συζύγου-κουβαλητή, οι έφηβοι δόμησαν μια κυρίαρχη και ξεκάθαρη ανδρική φιγούρα που δεσπόζει σε όλα τα ρεπερτόρια της οικογένειας. Στη συγκεκριμένη απεικόνιση, ο άνδρας προσδιορίζεται μέσα: (α) από την επαγγελματική του ταυτότητα:

Η δουλειά μου θέλω να είναι διευθυντής σε μεγάλη εταιρεία... (αγόρι)

...είμαι ανώτατος αξιωματικός ξηράς... (αγόρι)

Ο άνδρας μου ασχολείται ως μηχανολόγος-ηλεκτρολόγος... (κορίτσι)

...ο άνδρας μου μηχανολόγος-μηχανικός (κορίτσι)

και (β) από τη δυνατότητά του να προσπορίζει τα προς το ζην της οικογένειας. Αυτό το τελευταίο χαρακτηριστικό, μάλιστα, είναι που του προσδίδει κύρος και εξουσία, στοιχεία που προφανώς θεωρούνται απαραίτητα, κυρίως από τα αγόρια-εφήβους, για την κατασκευή του ανδρικού προτύπου.

...θα ήθελα να έχω σταθερή δουλειά και να ικανοποιώ τις ανάγκες της οικογένειας...θα έκανα όλες τις δουλειές για να έχει άνεση η οικογένειά μου και να μη στερηθεί ποτέ τα πρώτα αγαθά... (αγόρι)

Είναι μια εργάσιμη μέρα...εγώ πήγα στη δουλειά μου...τα λεφτά στο σπίτι θα τα φέρνω εγώ... (αγόρι)

Εγώ ξυπνάω στις 8.00, πίνω τον καφέ και πηγαίνω στη δουλειά μου... (αγόρι)

...οι δραστηριότητες του συζύγου και μπαμπά θα είναι η δουλειά του (ίσως η καριέρα του)... (κορίτσι)

...ο σύζυγός μου έχει ξυπνήσει πρώτος και φεύγει νωρίτερα. (κορίτσι)

Συμπεράσματα και προτάσεις

Τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την ποσοτική, όσο και από την ποιοτική έρευνα μάς επιτρέπουν να διατυπώσουμε τα παρακάτω συμπεράσματα:

(α) Έγινε σαφές ότι τα νεαρά άτομα που πήραν μέρος στην έρευνα διαμορφώνουν τις αντιλήψεις και τις προσδοκίες τους για τη δομή της οικογένειας και την οικογενειακή ζωή επηρεασμένα από τις κυρίαρχες ιδεολογίες για την ιδιωτική σφαίρα, την αγορά εργασίας και τις σχέσεις των φύλων.

(β) Διαπιστώθηκε, λοιπόν, ότι αναπαράγουν κυρίαρχα ρεπερτόρια και δομούν παραδοσιακές εικόνες για την οικογένεια, αναδεικνύοντας ως τυπικό πρότυπο την κλασική πυρηνική οικογένεια, στην οποία, επιπλέον, η ανδρική εργασία έχει ιδιαίτερη σημασία και οι ρόλοι των φύλων είναι διακριτοί μεταξύ τους. Στο πλαίσιο αυτού του σχεδιασμού, διατηρούν το ρόλο του κουβαλητή για τον άνδρα και το χαρακτηριστικό της φροντίδας για τη γυναίκα.

(γ) Οι αναλύσεις των ποιοτικών δεδομένων ανέδειξαν, επίσης, την κατασκευή μιας ηγεμονικής αναπαράστασης του άνδρα κουβαλητή. Πρόκειται για την πιο ξεκάθαρη εικόνα μέλους οικογένειας που προέκυψε μέσα από τα κείμενά τους, η οποία δομήθηκε τόσο από τα αγόρια, όσο και από τα κορίτσια, γεγονός στο οποίο κυρίως οφείλει και τη σαφήνεια της.

(δ) Εντοπίστηκαν σημαντικές διαφορές φύλου στις αναλύσεις τόσο των ποσοτικών, όσο και των ποιοτικών δεδομένων, με τα αγόρια του δείγματος να παραμένουν σε παραδοσιακές απόψεις, πεποιθήσεις και προσδοκίες για την οικογένεια και τα κορίτσια να επιζητούν περισσότερο εναλλακτικές λύσεις. Πρόκειται, ίσως, για το σημαντικότερο εύρημα της έρευνας αυτής, καθώς, κατά τη γνώμη μας, τα κυρίαρχα ρεπερτόρια που υιοθετούν οι έφηβοι του δείγματος, ακόμη και αν θεωρηθούν πολύ πιο παραδοσιακά από ό,τι θα περίμενε κανείς με δεδομένες τις ισχύουσες κοινωνικές συνθήκες, αποκαλύπτουν στην πραγματικότητα για άλλη μια φορά τη δύναμη των ισχυουσών ιδεολογιών για τα φύλα σε μια κοινωνία που εξακολουθεί να διέπεται από πατριαρχικές σχέσεις των φύλων. Οι μεγάλες διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα, όμως, δίνουν μια διαφορετική διάσταση του θέματος για δύο λόγους:

Πρώτον, επειδή αποκαλύπτουν την ύπαρξη δύο διαφορετικών λόγων

για την οικογένεια, το λόγο των κοριτσιών, που είναι ο λόγος της αντίστασης, από τη μια, και το λόγο των αγοριών που είναι ο λόγος της προσαρμογής από την άλλη. Πιο συγκεκριμένα, τα κορίτσια, χωρίς να αποποιούνται συνειδητά τη μητρότητα και τη φροντίδα, άρα τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά της θηλυκότητας, διεκδικούν για τον εαυτό τους και τη μελλοντική τους οικογένεια

- το δικαίωμα στην εργασία και την οικονομική ανεξαρτησία
- τη δημοκρατία στην οικογένεια, με συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων για την οικογενειακή ζωή, το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία
- ανακαταμερισμό της οικιακής εργασίας, με συμμετοχή των συζύγων και πατέρων στη φροντίδα των παιδιών και του νοικοκυριού.

Στα ποσοτικά δεδομένα τα αγόρια φάνηκαν να υιοθετούν πιο προωθημένες απόψεις, υποστηρίζοντας την ισοτιμία στη λήψη των αποφάσεων στην οικογένεια και συμμετοχή στην οικιακή εργασία. Όταν τους ζητήθηκε, όμως να προχωρήσουν σε μια ρεαλιστική απεικόνιση της οικογενειακής ζωής και να περιγράψουν τη δική τους οικογένεια επιστρέφουν στην υιοθέτηση παραδοσιακών ρεπερτορίων. Έτσι, όχι μόνο δεν συμμερίζονται τις απόψεις των κοριτσιών, αλλά υποστηρίζουν πατριαρχικές οικογενειακές δομές και σχέσεις των φύλων και τυπικούς καταμερισμούς των ρόλων, προβάλλοντας την πιο ηγεμονική εικόνα του ανδρισμού και της ανδρικής ταυτότητας.

Δεύτερον, επειδή δίνουν ευδιάκριτα το μέγεθος της διάστασης που επικρατεί ανάμεσα στα δύο φύλα, διάσταση που έχει επισημανθεί και άλλες φορές στη βιβλιογραφία (Sakka & Deliyanni-Kouimtzi, 2006· Ηρακλείδου & Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, 2001· Δεληγιάννη-Κουϊμτζή κ.ά., 2000· Mac an Ghail, 1996). Είναι φανερό ότι, ακόμη κι όταν μεγαλώνουν μαζί σε μικτά σχολεία, στα φροντιστήρια, στη γειτονιά και στον ευρύτερο κοινωνικό χώρο, αγόρια και κορίτσια φαίνεται ότι ελάχιστα γνωρίζονται μεταξύ τους και τα ερευνητικά ευρήματα είναι οι σιωπηλοί μάρτυρες αυτής της αποξένωσης.

Πού θα μπορούσε να αποδώσει κανείς τη διάσταση αυτή; Η απάντηση δεν είναι μονομερής και είναι σαφές ότι μια σειρά από παράγοντες και κοινωνικούς φορείς παίζουν το ρόλο τους στη διαμόρφωση αυτού του διαχωρισμού ανάμεσα στα φύλα. Κάποιοι, όπως ο Mac an Ghail (1991, σ. 296) σαφώς αποδίδουν την ευθύνη στο εκπαιδευτικό σύστημα, ενώ άλλοι, μιλούν για τη δύναμη των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, τα οποία, σε μια εποχή που η ισότητα των φύλων θεωρείται σε μεγάλο βαθ-

μό υπαρκτή, χρησιμοποιούν έναν λόγο ο οποίος αναφέρεται σε σύγχυση ρόλων, σε 'πόλεμο' ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες.

Στο σημείο αυτό είναι ενδιαφέρον να στραφεί κανείς στο ρόλο της εκπαίδευσης όσον αφορά στη διαμόρφωση προσδιορισμένων ως προς το φύλο αντιλήψεων και προσδοκιών. Είναι γνωστό ότι το σχολείο δίνει πληροφορίες και στα δύο φύλα για το τι σημαίνει να είναι κανείς άνδρας ή γυναίκα και διαμορφώνει ταυτότητες προσδιορισμένες ως προς το φύλο, υποδεικνύοντας τις σωστές και τις μη αποδεκτές συμπεριφορές. Πρόκειται για το χώρο όπου ενισχύονται ηγεμονικές μορφές του ανδρισμού και της θηλυκότητας και όπου κατεξοχήν διαμορφώνονται, προβάλλονται και προστατεύονται οι κυρίαρχες ανδρικές ταυτότητες. Από ό,τι φαίνεται, λοιπόν, στην προσπάθειά του να διαφυλάξει τις κυρίαρχες αυτές ανδρικές ταυτότητες, το σχολείο αδυνατεί (ή αρνείται) να δώσει με σαφήνεια τα μηνύματα της αλλαγής των γυναικείων ταυτοτήτων, πράγμα που έχει ως αποτέλεσμα την παρατηρούμενη διάσταση απόψεων: τα αγόρια-έφηβοι δείχνουν να αγνοούν τις προσδοκίες και τους σχεδιασμούς των συνομηλίκων τους κοριτσιών, να μην ενδιαφέρονται για τις διευρυμένες γυναικείες ταυτότητες που διαμορφώνονται, έτσι, ερήμην τους. Από την άλλη, ούτε τα κορίτσια φαίνονται να γνωρίζουν τις παραδοσιακές θέσεις και τους κυρίαρχους λόγους που υιοθετούν τα αγόρια, ότα σχεδιάζουν τη μελλοντική, κοινή τους ζωή ως ενηλίκων.

Οι δυνατότητες παρέμβασης με στόχο τη διεύρυνση των ανδρικών και γυναικείων ταυτοτήτων και τη διαμόρφωση λιγότερο ηγεμονικών μορφών του ανδρισμού και της θηλυκότητας εντοπίζονται και πάλι στο χώρο του σχολείου, ενός ελεγχόμενου θεσμού που επιδέχεται την εφαρμογή οργανωμένων δράσεων, χωρίς, βέβαια, να παραβλέπεται η δύναμη και άλλων παραγόντων, όπως είναι η οικογένεια και ο ευρύτερος κοινωνικός περίγυρος των εφήβων.

Στόχοι, λοιπόν, μιας εκπαίδευσης που σέβεται τα δύο φύλα και την προοπτική της ισότητας ως της μόνης δυνατότητας επιβίωσης των μελλοντικών δημοκρατικών κοινωνιών, θα πρέπει να είναι:

- η προσέγγιση των δύο φύλων, με στρατηγικές παρέμβασης που θα φέρνουν τα αγόρια και τα κορίτσια όλων των ηλικιών πιο κοντά, δίνοντάς τους τη δυνατότητα να γνωρίσουν τις ανάγκες, προσδοκίες, απόψεις της άλλης πλευράς,
- η διεύρυνση των ταυτοτήτων φύλου, με ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα που θα επιτρέπει ώστε να ενσωματωθούν διευρυμένες αξίες στις ταυ-

τότητες των φύλων και θα οδηγεί στη συμφιλίωση της οικογενειακής και της επαγγελματικής ζωής και για τα δύο φύλα. Για να εσωτερικεύσουν, έτσι, την οικογένεια ως προορισμό τους τόσο τα αγόρια, όσο και τα κορίτσια, για να ενστερνισθούν ως στοιχείο της ταυτότητάς τους τις αξίες της φροντίδας και της στοργής, για να θεωρήσουν την ενασχόληση με τα οικιακά καθήκοντα ως αποστολή και των δύο φύλων, μαθαίνοντας μέσα στο σχολείο τους όρους και τη λειτουργία της οικογένειας και του νοικοκυριού και ασκούμενοι-ες και οι μεν και οι δε, και όχι μόνο οι γυναίκες, να συνδυάζουν αποτελεσματικά την επαγγελματική με την οικογενειακή ζωή,

- η διεύρυνση της έννοιας της δημοκρατίας και της ισότητας, έτσι ώστε να βρίσκουν εφαρμογή όχι μόνο στο δημόσιο, αλλά και στον ιδιωτικό χώρο, μέσα από ένα πρόγραμμα διδασκαλίας και αγωγής των πολιτών που θα φέρνει τα θέματα των γυναικών από την περιφέρεια στο κέντρο της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Για να μάθουν οι έφηβοι ότι η τήρηση των δικαιωμάτων, της νομοθεσίας και των αρχών της ισότητας είναι θέμα που αφορά και το χώρο της οικογένειας και όχι μόνο το χώρο της πολιτικής, και ότι η τήρηση των αρχών αυτών είναι ζωτικής σημασίας για την προσωπική ικανοποίηση και των δύο φύλων.

Θεωρούμε ότι οι τρεις αυτοί στόχοι πρέπει να αποτελέσουν το επίκεντρο κάθε εκπαιδευτικής πολιτικής που ενδιαφέρεται για μια μελλοντική γενιά ανδρών και γυναικών που θα μπορούν να συμβιώνουν σε ένα κλίμα ισότητας, αμοιβαίας κατανόησης και συνεργασίας.

Βιβλιογραφία

- ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ, Χ. (2002). *Νέες γυναίκες με πανεπιστημιακή μόρφωση και η συμφιλίωση της ιδιωτικής και της δημόσιας σφαίρας στο σχεδιασμό της ενήλικης ζωής*. Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή. Θεσσαλονίκη: Τμήμα Ψυχολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- ARNOT, M. (1994). *Feminism and democratic education*. In J. Santome TORES (Ed.), *Rethinking education*. Madrid: Murata Press.
- ARNOT, M., DAVID, M. & WEINER, G. (1999). *Closing the gender gap*. London: Polity Press.
- CHISHOLM, L. (1990). *Beyond occupational choices. A study of gendered transitions*. London: University of London, Institute of Education.
- CHISHOLM, L. & HOLLAND, J. (1987). *Anti-sexist action research in schools: Girls*

- and occupational choice. In G. WEINER & M. ARNOT (Eds.), *Gender under scrutiny: New enquiries in education*. London: Hutchinson.
- CONNEL, R.W. (1995). *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΚΟΥΪΜΤΖΗ, Β. (1993). Μια επιτυχημένη καριέρα και ένας καλός σύζυγος: όνειρα και προσδοκίες κοριτσιών εφηβικής ηλικίας. Στο Β. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ & Σ. ΖΙΩΓΟΥ (Επιμ.), *Εκπαίδευση και Φύλο*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΚΟΥΪΜΤΖΗ, Β. (1998). *Γυναίκες και Ιδιότητα του Πολίτη: διαστάσεις φύλου και Δημοκρατίας στην εκπαίδευση των εκπαιδευτικών*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΚΟΥΪΜΤΖΗ, Β., ΣΑΚΚΑ, Δ., ΨΑΛΤΗ, Α., ΦΡΟΣΗ, Λ., ΣΤΟΓΙΑΝΝΙΔΟΥ, Α. & ΣΥΓΚΟΛΛΙΤΟΥ, Ε. (2000). *Ταυτότητες φύλου και επιλογές ζωής*. Τελική Έκθεση. Αθήνα: Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας και Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΚΟΥΪΜΤΖΗ, Β., ΣΑΚΚΑ, Δ. (1998). *Αριάδνη: Διευρύνοντας τις ανδρικές ταυτότητες στην εφηβεία*. Τελική Έκθεση. Θεσσαλονίκη: DG XXII, Brussels & Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΚΟΥΪΜΤΖΗ, Β., ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ, Σ., ΔΑΛΑΚΟΥΡΑ, Α. & ΧΑΣΕΚΙΔΟΥ, Θ. (υπό δημοσίευση). Απόψεις εφήβων για το φύλο και την ιδιότητα του πολίτη: διαμορφώνοντας εικόνες της ιδιωτικής και της δημόσιας σφαίρας. Πρακτικά του 9ου Συνεδρίου της Παιδαγωγικής Εταιρείας.
- EHRENSAFT, D. (1984). When women and men mother. In J. TREBILCOT (Ed.), *Mothering*. Totowa, NJ: Rowman & Allanheld.
- GASKEL, J. (1983). The reproduction of family life: Perspectives of male and female adolescents. *British Journal of Sociology of Education*, Vol. 4 (1), 12-24.
- HOLLAND, J. (1993). Μελετώντας τη νεότητα: έρευνες για το φύλο και τη νεανική ηλικία στη Μ. Βρετανία. Στο Β. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ & Σ. ΖΙΩΓΟΥ (Επιμ.), *Εκπαίδευση και Φύλο*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- KATZ J. (1995). Reconstructing masculinity in the locker room: The mentors in violence prevention project. *Harvard Educational Review*, 65 (2), 163-174.
- KENWAY, J. (1995). Masculinities in schools: Under siege, on the defensive and under reconstruction?. *Discourse*, 16, 59-79.
- LAMB, M. (1987). The emergent American father. In M. LAMB (Ed.), *The father's role: Cross-cultural perspectives*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- LAROSSA, R. (1988). Fatherhood and social change. *Family Relations*, 37, 451-457.
- LEEBLAIR, S. & HARDESTY, C. (1994). Paternal involvement and the well-being of fathers and mothers of young children. *The Journal of Men's Studies*, 3 (1), 49-68.
- MAC AN GHAIL, M. (1991). Schooling, sexuality and male power: Towards an emancipatory curriculum. *Gender and Education*, 3 (3), 291-309.
- MAC AN GHAIL, M. (1996). *Understanding Masculinities*. Buckingham: Open University Press.

- MCLAREN, A.T. (1996). Coercive invitations: How young women in school make sense of mothering and waged labour. *British Journal of Sociology of Education*, 17 (3), 279-298.
- MCLAREN, A.T. & VANTERBIJL, A. (1998). Teenage girls making sense of mothering: What has (relational) equality got to do with it? In S. ABBEY & A. O' REILLY (Eds.), *Redefining motherhood: Changing identities and patterns*. Toronto: Second Story Press.
- OAKLEY, A. (1996). Gender matters: Man the hunter. In H. ROBERTS & D. SACHDEV (Eds.), *Young people's social attitudes: Having their say*. Basildon: Barnardo's.
- PALM, G. (1993). Involved fatherhood: A second chance. *The Journal of Men's Studies*, 2 (2), 139-153.
- PLECK, J. (1987). American fathering in historical perspective. In M.S. KIMMEL (Ed.), *Changing men: New directions in research on men and masculinity*. Newbury Park, CA: Sage.
- ROBERTS, H. & SACHDEV, D. (1996). *Young people's social attitudes: Having their say*. Basildon: Barnardo's.
- SAKKA, D. & DELIYANNI-KOUMITZI, V. (2006). Adolescent boys' and girls' views of fatherhood in the context of the changing women's position. *Gender and Education*, 18 (1), 51-74.
- SAKKA, D. & DELIYANNI-KOUMITZI, V. (2000). 'We have to find a solution...': Male identities, family gender divisions and the notion of fatherhood among Greek adolescents. Εισήγηση στη Διεθνή Στρογγυλή Τράπεζα της ΙΑΚ με θέμα Η Συμβουλευτική στη Νέα Χιλιετία. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- SAKKA, D. & DIKAIΟΥ, M. (2001). Task sharing and sex-role attitudes in Greek returnees: A combination of cross-sectional and longitudinal data. In J. MYERS-WALLS, P. SOMLAI with R. N. RAPOPORT (Eds.), *Families as educators for global citizenship*. England: Ashgate Publishing Ltd.
- SAKKA, D., DIKAIΟΥ, M. & KIOSSEOGLOU, G. (1999). Return Migration: Changing roles of men and women. *International Migration*, 37 (4), 741-765.
- SEGEL, L. (1994). *Slow motion: Changing masculinities, changing men*. London: Virago.
- SHARPE, S. (1994). *Just like a girl: How girls learn to be women*. Harmondsworth: Penguin.
- WEIS, L. (1990). *Working class without work: High school students in a de-industrialising economy*. New York: Routledge.
- WILKINSON, H. & MULGAN, G. (1995). *Freedom's children: Work, relationships and politics for 18-34 year olds in Britain today*. London: Demos.